

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ У ПОБУТІ МЕШКАНЦІВ ЗАПОРІЖЖЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Певним компонентом побуту і способу життя в цілому є діяльність людини у вільний час, умови та форми його проведення. Загальна структура життєдіяльності мешканців міст України у вільний від трудової діяльності час визначалася, по-перше, умовами соціально-побутового середовища і, по-друге, – ціннісними орієнтаціями, інтересами та звичками. Серед форм використання вільного часу були ознайомлення з історичним минулим своєї Батьківщини або регіону, організація масових екскурсій на промислові новобудови, безпосередня участь у роботі наукових експедицій, науково-популярних товариств тощо.

Після завершення активних бойових дій на території Запорозького краю відбуваються процеси формування цивільних органів влади. Серед різноманітних закладів при Запорізькому губернському відділі політосвіти було створено краєзнавчий музей, який у засобах масової інформації 20-х – 30-х років ХХ століття мав декілька назв – археологічний, історичний, державний, краєзнавчий.

За штатним розкладом новостворений музей передбачав три посади – завідуючий, прибиральниця та сторож. Завідуючим було призначено етнографа, історика, археолога, краєзнавця та педагогічного діяча Якова Павловича Новицького. Декілька десятиліть Яків Павлович присвятив збиранню та вивченню старовини острова Хортиці, околиць Олександрівська, Великого Лугу. Знахідки багатьох осель давньої людини, різноманітних речей історичної та козацької старовини було передано проф. В. Антоновичу до Києва, у катеринославський музей ім. О. Поля, до Олександрівського міського музею, засновником якого був Я. Новицький [1.-С.189].

Для музею було виділено будівлю Народного будинку, яка потребувала значного ремонту. Фонди майбутнього музею формувалися із особистої колекції науковця, залишків експозицій колишніх музеїв комерційного і технічного училищ та інших навчальних закладів. На 5 червня 1922 року було призначено офіційне відкриття музею [2]. Але незабаром музей було переведено в одну із невеличких кімнат Робітничого клубу. 15 червня 1923 року була відкрита перша експозиція [3.-С.4]. У музеї були розгорнуті археологічний, історичний і нумізматичний відділи, готувалася експозиція природничо-історичного відділу. Працював музей щоденно з 11-00 до 13-00.

Протягом 1923 року на шпальтах місцевої газети “Красное Запорожье” неодноразово з’являлися замітки із проханням допомогти музею у формуванні та поновленні експозиції. В одній з них завідуючий музеєм звертався “з палким закликом до всіх закладів міста і округу, трудових шкіл, до студентської та іншої учнівської молоді, робітників і селян” прийти на допомогу музею у збиранні експонатів [4]. Крім того, Робітничий клуб закликав робітників міста надати практичну поміч музею у виготовленні різноманітних моделей – робітників-металістів у створенні ковадла, серпа і молота, плуга або борони, взуттєвиків – модель колодки, сандалі, туфлі тощо [5.-Арк.62]. Тривала рутинна та складна робота, відсутність достатнього фінансування і кваліфікованих кадрів не давали миттєвого результату. З’явилися заздрісники, які ставили під сумнів археологічний стаж вченого та розмір отримуваної зарплатні [6]. В одному з листів до Д.І. Яворницького Яків Павлович писав, що за останні півтора роки музей змінює другий будинок та четверте помешкання, від чого “всі речі будуть знівечені, розгублені, розпродані” [7.-С.21]. Після смерті Я.П. Новицького у травні 1925 року краєзнавчий музей занепав і ледве животів.

Значно більше уваги з боку органів державної та партійної влади було приділено створенню та діяльності музею революції. Робота по його створенню була розпочата в 1925 році. Протягом майже трьох років тривали пошуки і збирання історико-революційних матеріалів всесоюзного, республіканського та місцевого значення. 7 листопада 1927 року, в день 10-х роковин Жовтневої революції, поруч з міською центральною бібліотекою по вул. Свердлова відбулося відкриття Запорізького окружного музею революції [8].

У двох кімнатах на стендах були розміщені велика кількість плакатів, малюнків, фотографій, зброя запорізького пролетаріату – бомби, гранати, списи зроблені самими ж робітниками на заводах. Протягом першого року існування музей відвідало більше 7 тис. чоловік. Фінансувався він із окружного бюджету і у перші роки складало щорічно понад 8 тис. карбованців [9]. Ознайомлення із книжкою-щоденником відвідувачів дає можливість прийти до висновку, що завдання, поставлене перед музеєм, було виконане з лихвою. Один із робітників, оцінюючи його роботу, порівнював музей з точильним каменем, на якому сотні екскурсантів “гостять зуби на буржуазію” [10].

Протягом наступних років керівники музею революції неодноразово зверталися до заводських профспілок із метою налагодити тісний зв'язок із музеєм і популяризувати його роботу серед робітників промислових підприємств. Одним із видів масового залучення до ознайомлення з експозицією музею пропонувалися екскурсії робітників, особливо тих, кого недавно було прийнято на виробництво. Після проведеної роботи спостерігається зростання відвідування музею. Якщо у 1932 році з експозицією ознайомилося 7 тис. екскурсантів, то у наступному – їх кількість зросла до 12 тис. Крім того, з 2 січня 1934 року почало працювати товариство “Друзі музею революції”, до складу якого ввійшли робітники заводів “Комунар” № 29, паровозоремонтного та інших промислових підприємств [11].

Окрім вищезазначених музейних закладів, у місті протягом 20-х років популяризаторську та освітню діяльність здійснював пересувний санітарний музей, експозиція якого виконувала профілактичні функції запобігання виробничому травматизму [12]. При педагогічному технікумі існував музей краєзнавства з біостанцією. Для його експозиції були замовлені 225 експонатів-копій з Ермітажу. У трьох секціях – зоологічній, ботанічній і геологічній знаходилися матеріали з вивчення фауни і флори Хортиці та Запорозького краю [13]. На околиці міста по вулиці Карла Лібкнехта було облаштовано музей каторги й заслання, де зосереджувалися матеріали з життя і боротьби революціонерів, ув'язнених за часів царату.

Певний поштовх розвитку музейної та науково-дослідницької справи з вивчення краю дав після початку будівельних робіт Запорізького індустріального комплексу. Питання археологічних досліджень зони майбутнього будівництва було порушене у 1925 році. У наступному році в кошторисі української науки для організації і роботи експедиції було виділено перші 2,1 тис. карбованців. Затверджені 52 тис. карбованців у 1927 році дали можливість розпочати дослідження [14.-С.45].

Протягом 1927 – 1932 років у зоні майбутнього затоплення земель під керівництвом Д.І. Яворницького працювала Дніпрогесівська археологічна експедиція Народного комісаріату освіти УСРР, до складу якої входили провідні наукові кадри в галузі археології та етнографії: С. Гамченко – віце-президент Всеукраїнського археологічного комітету Академії наук і голова археологічного відділу комітету, А. Добровольський – завідувач відділу первісних культур Херсонського музею, П. Матвієвський – науковець Дніпропетровського історико-археологічного музею, Е.Федорович – фотограф-художник та інші. Тільки на Кічкаському будівельному майданчику знаходилося 16 груп пам'яток матеріальної культури, які нараховували більше 150 об'єктів (могили, землянки тощо) [15.-С.161]. Етнографічний матеріал (пісні, казки, легенди, приказки, прислів'я тощо) передбачалося досліджувати серед місцевого населення і грабарів Дніпробуду.

На початковому етапі роботи експедиції спостерігалася неузгодженість між керівництвом будівництва і науковцями у проведенні робіт. Інтенсивний хід робіт, що здійснювалися на великій площі одночасно, примушував досліджувати в першу чергу ті пам'ятки, яким загрожувало знищення, і науковці не завжди встигали за будівельниками. Під час прокладання нової залізничної колії на правому березі Дніпра були частково зруйновані п'ять великих курганів, знайдені амфори було розбито, а бронзова посудина у формі таза зникла. Пошуки не дали позитивних результатів, вважали, що знахідку через нестачу посуду використали будівельники для приготування їжі [16]. Більша частина дніпробудівців вбачала в археологічних роботах “шукування грошових та цінних скарбів”.

Маючи за мету всебічно охопити науковими дослідженнями територію, яка буде затоплятися Дніпровським будівництвом, керівництво експедиції звернулося до адміністрації Дніпробуду з проханням надати допомогу у роз'ясненні серед будівельників необхідності проведення археологічних розвідок, а також виділяти людей для виконання земляних робіт. За період існування Дніпробудівської археологічної експедиції тільки Дніпропетровський історичний музей поповнився майже 40 тис. пам'яток [17.-С.134].

У 1929 році на об'єднаному Дніпровському будівництві була створена ініціативна група, яка поставила перед собою завдання створити науково-історичний музей на Дніпробуді. Головою було затверджено слюсаря І. Пузняка, членами призначено П. Роттерта – заступника головного інженера, В. Михайлова – першого заступника начальника будівництва, а також представників партійних та громадських організацій будівництва. Передбачалося, що на 3-х тисячах квадратних метрів майбутнього музею будуть розташовані такі відділи: природознавчий, соціально-побутовий, художній, економічний, будівництва Дніпрельстану, промислового комбінату, Великого Запоріжжя, сільськогосподарський та допоміжних установ. Приблизна вартість споруди визначалася у 400 тис. карбованців і 50 тис. для обладнання [18].

12 червня 1930 року Рада народних комісарів УСРР прийняла рішення про створення музею Дніпровського будівництва [19.-С.37]. Відсутність в ініціативній групі досвіду по створенню музейних науково-дослідних установ призвело до того, що майже до кінця року ніякі роботи не

проводилися. І тільки з призначенням у кінці 1930 року директором музею відомого в Україні літератора, художника і краєзнавця Миколи Філянського починається практична робота по створенню музею. Наступний етап облаштування музею був пов'язаний із Харковом. Тут формувалися загальні організаційні питання – отримали остаточне затвердження, цільові установки закладу, були визначені його завдання, розроблявся структурний план побудови музею, створювалася група наукових працівників, визначалися форми і засоби збирання матеріалів тощо.

До завершення будівництва музейної споруди науковцям доводилося працювати то у будинку-блоці шостого селища, то у клубі ім. Красіна на острові Хортиця, то у приміщенні школи-десятирічки на Кічкасі. У бесіді з кореспондентом газети “Червоне Запоріжжя” директор музею М. Філянський зазначав, що “слід знову і знову говорити про умови, в яких музею доводиться працювати... і досі тулимося у чужому приміщенні – невеличкій кімнаті 4-ї школи, з якої нас вже намагалися виселити” [20]. Брак приміщень не дозволив прийняти 100 тисяч експонатів з історії Запоріжжя.

Але незважаючи на незручності, проводилася активна екскурсійна, пошукова та наукова робота. Щоденно музей відвідували десятки і сотні екскурсантів з усіх кінців країни. Тільки за період з 1 травня до 1 серпня 1936 року з експозицією музею Дніпробуду ознайомилося понад 7 тисяч відвідувачів [21]. У книзі відгуків залишилися десятки записів з подякою науковим працівникам музею.

Із створенням у січні 1939 року Запорізької області музей Дніпробуду отримав статус обласного краєзнавчого музею [22].

На другу половину 30-х років припадають інтенсивні археологічні дослідження в околицях міста Запоріжжя. Науковими пошуками займалися експедиції Інституту археології Академії наук України, Київського історичного музею, Запорізька археологічна експедиція, посильну допомогу надавали учні-краєзнавці навчальних закладів міста. Головним чином досліджувалися береги озера Леніна, острови Мала та Велика Хортиця, місця розташування Запорозьких Січей та інші історичні місця.

Музей Дніпробуду організував експедицію для дослідження берегів озера Леніна, щоб виявити пам'ятки матеріальної культури – могильники, кургани, стоянки – і визначити ступінь загрози їм від дії природи – хвиль Дніпра. Дослідницька група під керівництвом археолога М. Мушкета склала детальну карту розташування пам'яток і виявила майже 20 окремих об'єктів, які негайно треба було дослідити [23].

Спільна археологічна експедиція Київського історичного і Запорізького обласного музеїв під керівництвом професора П. Курінного проводила комплексне дослідження могил біля села Волоське (Дніпропетровська область) і на берегах Дніпра. В одному з курганів археологи розкопали поховання вождя, яке добре збереглося. Навколо поховання були знайдені скелети людей та глиняні горщики. В іншому місці було виявлено слов'янську піч із залишками сплаву металу, який археологи відправили для аналізу в лабораторію “Запоріжсталі”. Біля берегів Дніпра було проведено розкопки на місці давньої стоянки, де серед інших знахідок була кам'яна булава – символ влади [24].

Експедиція Інституту археології Академії наук України в кінці 30-х – на початку 40-х років, досліджуючи старовинні козацькі укріплення, ставила за мету зібрати новий матеріал про побут, господарство і військову майстерність запорозців. У північній частині Великої Хортиці була обстежена система укріплень початку XVIII століття, на Малій Хортиці увагу дослідників привернули до себе кріпосні вали та рови. У нижній течії Дніпра досліджувалися Чортотлицька (Стара), Нова (Підпільненська) та Томаківська Січі [25].

З метою залучення місцевої громадськості до вивчення рідного краю 22 травня 1926 року в приміщенні педагогічного технікуму відбулося організаційне засідання Запорізького наукового товариства при Всеукраїнській академії наук [26]. На кінець наступного року у товаристві нараховувалося 35 чоловік і було створено три секції: історичну, економічну і природничу. Своїм найближчим завданням члени товариства вважали відновлення роботи історичного музею [27]. Ще одним центром краєзнавчої роботи у місті був музей Дніпробуду, який серед головних своїх завдань вважав всебічне вивчення місцевого краю та пропаганду краєзнавства серед населення, а також залучення робітників, учителів, учнів до вивчення природних багатств Запорозького краю, історії культури і побуту та сприяння охороні пам'яток природи, історії і культури [28].

З початком будівництва Запорізького індустріального комплексу об'єктом паломництва туристів стає Дніпробуд. У 1927 році молодий науковець Дніпропетровського інституту народної освіти Павло Козар видав два довідники для екскурсантів – “На Дніпрельстан через пороги” та “Маршрут для екскурсії на Днепрострой” [29.-С.7]. Для майбутніх екскурсій передбачалося п'ять маршрутів із Дніпропетровська: дубами (великі човни – *В.Т.*) Дніпром через усі пороги, пішки правим берегом від села до села, гарбами степом, паротягом та автобусний переїзд. Після прибуття на Дніпробуд і ознайомлення з ним пропонувалося один день присвятити острову Хортиця. Микола

Філянський у “Короткому путівнику” окремо виділяв маршрут Кічкас – Дніпрельстан – Запоріжжя і головну увагу екскурсантів зосереджував на виробничій тематиці [30.-С.11-123].

Перша масова екскурсія робітників була організована редакцією газети “Харьковский пролетарий”. У середині травня 1928 року 638 робітників харківських підприємств прибули на будівельний майданчик майбутньої гідроелектростанції [31]. Влітку сюди прибували численні екскурсії з різних регіонів країни та з-за кордону. Для ночівлі екскурсанти займали всі вільні куточки в гуртожитках робітників, в приміщеннях шкіл, будинках місцевих жителів, іноді розташовувалися і під відкритим небом. Серед робітників гідроелектростанції іноді можна було чути: “Не страшно цілих п’ять років будувати Дніпробуд, але страшно протягом п’яти років витримувати натиск екскурсантів, їм все показувати і пояснювати” [32.-С.180]. Тільки за 1929 – 1930 роки Запоріжжя відвідало 204 тисячі туристів [33].

Ф. Гладков у “Листах про Дніпробуд” один із нарисів назвав “Екскурсійне лихо”, де, зокрема, відзначав, що численні екскурсанти і бюро туризму безглуздо змагались один з одним у досягненні максимальної кількості тих, хто відвідав Дніпрогес. Звідси і ставлення до такого потоку людей – екскурсовод дивився на екскурсантів, як на неминуче зло, від якого потрібно якомога швидше позбавитись. З іншого боку, така екскурсійна навала несла за собою продовольчий розгрім – кооперативи і базари не могли забезпечити потреби великої кількості людей [34.-С.76-79].

Після завершення будівництва Дніпрогесу кількість туристів та екскурсантів дещо зменшилась, але головні туристичні маршрути, що пролягали через Україну, передбачали відвідання гідроелектростанції на Дніпрі, острова Хортиця та інших краєвидів Запоріжжя. У 1937 році на Дніпрогесі побувало 54 тис. чоловік, у наступному році – 63 тисячі, а за перше півріччя 1939 року – близько 40 тисяч екскурсантів [35].

Мешканцям Запоріжжя пропонувалося ознайомитися з історичними пам’ятками, які знаходилися в місті або у Запорізькому окрузі. На старовинному Пилипівському кладовищі знаходилася могила останнього кошового отамана Задунайської Січі Йосипа Гладкого, а на острові Хортиця – залишки фортифікаційних споруд фельдмаршала Мініха. Екскурсії також організовувалися на Дніпровські пороги та у плавні, на могилу кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка, у Дібровський ліс, де знаходилися окопи та печери, які залишили загони Нестора Махна. [36]. У селі Верхня Хортиця на присадибній ділянці Б. Левона ріс величезний дуб, стовбур якого в обхваті становив майже шість метрів, а могутнє гілля відходило від стовбура на 16 метрів у кожний бік. За визначенням спеціалістів, дереву нараховувалося близько 700 років. Це був єдиний нащадок могутніх дубових лісів, які багато століть тому вкривали скелясті береги Дніпра [37].

Протягом 20-х – 30-х років громадськість міста неодноразово зверталася до керівників міста та округу вжити термінових заходів щодо збереження пам’яток старовини: фортеці Кам’янський затон, майстерні кам’яного віку “Школа”, зміної печери, стоянки бронзового віку на острові Таволжанському, місця Запорозької Січі Байди-Вишневецького, острова Перун, де запорожці видобували слюду, замка Попова в селі Василівці [38]. У 1939 році за рішенням президії міськради була створена комісія, до складу якої ввійшли представники міського відділу народної освіти, навчальних закладів, музеїв та голови районних рад, на території яких розташовувалися пам’ятки [39].

Крім того, на відзнаку подій грудневого повстання 1905 року у місті на п’яти будівлях були встановлені меморіальні дошки – на будинку № 12 по вулиці Барикадній, де відбувалися засідання страйкового комітету і комітету по керівництву збройним повстанням, на будинку № 30 тієї ж вулиці, де також знаходилося керівництво повстанням. Будинок № 1 по вулиці Артема був позначений як місце, де відбувся напад козаків на робітничу демонстрацію. Із будинку № 6 по вулиці К. Лібкнехта була кинута перша бомба в царські війська. У Палаці праці розташовувалася самооборона проти організованого чорною сотнею єврейського погрому. Співробітниками музею революції були встановлені місця розташування арештантських приміщень, друкарні Олександрівської організації РСДРП(б), бойових сутичок революційних матросів з гайдамаками, залу, проводилася перша загальноміська конференція комсомолу та інші об’єкти недавньої історії міста Запоріжжя [40]. На сторінках місцевих газет “Червоне Запоріжжя” і “Большевик Запорозья” у другій половині 30-х – на початку 40-х років музейні співробітники та науковці обласного лекторію друкували нариси з історії міста і Запорозького краю.

Частина статей була присвячена визначним історичним датам історії міста – 130 річчю отримання Олександрівськом статусу повітового міста [41] та 170-річчю заснування Запоріжжя [42]. У декількох нарисах з’ясовувалося перебування О.С. Пушкіна в Олександрівську [43].

Напередодні війни готувалося до друку двотомне видання “Визначні місця України”, де окремих розділ відводився Запорізькій області. Авторський колектив, який працював над історією

міста Запоріжжя, влаштовував зустрічі із старожилами міста, учасниками та свідками перших страйків і барикадних боїв 1905 року [44].

Відповідну роль в ознайомленні жителів міста із історичним минулим держави та Запорозького краю відігравали архів та лекторій. На початку 40-х років історичний архів нараховував близько 300 тис. одиниць збереження. У фондах знаходилися документи Олександрівської міської ратуші, ревізські списки, матеріали розподілу панської землі тощо. Співробітники архіву час від часу готували різноманітні тематичні виставки документів, які охоплювали відповідні періоди історії рідного краю [45]. На початку липня 1938 року у Запоріжжі було відкрито другий на Україні постійний лекторій. Для масового обслуговування лекціями робітників та робітничих селищ запрошувалися Герой Радянського Союзу льотчик М. Громов, письменники О. Толстой, О. Новіков-Прибой та інші [46].

Готуючись до участі у міжнародній Нью-Йоркській виставці, українська студія “Союзкінохроніки” випустила ряд документальних стрічок, які повинні були демонструватися в радянському павільйоні. Фільм “Нове Запоріжжя” знайомив глядача з історичним минулим – Запорозькою Січчю і сьогоденням міста – гідроелектростанцією ім. В.Леніна, мешканцями нового Запоріжжя, роботою стахановців найпотужнішого в країні листопрокатного стану та іншими сюжетами [47].

У міжвоєнний період у місті було встановлено декілька пам’ятників, присвячених політичним і літературним діячам, історичним подіям тощо. На заводі “Комунар” та біля клубу паровозоремонтного заводу були зведені бетонні пам’ятники вождю партії більшовиків В. Леніну, біля навчального корпусу педагогічного інституту – пам’ятник Кобзареві – Т. Шевченку. Для спорудження монумента на площі Свободи пропонувалося, щоб кожний член профспілки пожертвував від 50 копійок до одного карбованця [48].

Отже, протягом 20 – 30-х років XX століття мешканці Запоріжжя мали можливість за допомогою різноманітних музеїв, науково-освітніх закладів, засобів масової інформації знайомитися з історичним минулим та трудовими зверненнями Батьківщини і краю.

Джерела та література

1. Чернявський Д. Яків Павлович Новицький // Україна. – 1926. – Кн. 1.
2. Открытие музея // Красное Запорожье. – 1922. – 1 июня.
3. Архипова Л.Н. Запорожский областной краеведческий музей: прошлое и настоящее // Музейный вестник. Научно-теоретический сборник. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1.
4. Новицкий Я. Окружной музей нуждается в помощи // Красное Запорожье. – 1923. – 2 сентября.
5. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-566. – Оп. 1. – Спр. 15.
6. Мосенко Ф. В Запорожском музее // Красное Запорожье. – 1923. – 16 октября.
7. Мірущенко О. Діяльність Я.П. Новицького з комплектування музейних колекцій // Матеріали Перших Новицьких читань. 24 жовтня 2002 р. – Запоріжжя, 2002.
8. Открытие Музея Революции // Красное Запорожье. – 1927. – 6 ноября.
9. Музей Революції задихається в невеликих кімнатках // Красное Запорожье. – 1929. – 12 марта.
10. Про що розповідає щоденник музею // Красное Запорожье. – 1929. – 9 марта.
11. Наблизити Музей Революції до широких мас трудящих // Червоне Запоріжжя. – 1934. – 3 січня.
12. Санитарный музей // Красное Запорожье. – 1923. – 2 сентября.
13. Музей краеведения // Красное Запорожье. – 1927. – 6 мая.
14. Рудинський М. Археологічна розвідка на Дніпрельстані // Дніпропетр[овський] краєвий іст.-археол. музей. Збірник. – Дніпропетровськ, 1929. – Т. 1.
15. Смолічев П. Археологічні розкопки на терені Дніпрельстану, в с. Кічкасі, Запорізької округи, у вересні – жовтні р. 1927 // Дніпропетр[овський] краєвий іст.-археол. музей. Збірник. – Дніпропетровськ, 1929. – Т. 1.
16. Археологи огорчены // Красное Запорожье. – 1927. – 26 июня.
17. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002.
18. Допоможемо цінному культурному закладу: Науково-історичний музей на Дніпрельстані // Червоне Запоріжжя. – 1930. – 11 січня.
19. Государственный Музей Днепровского Строительства // Хроника Днепростроя. – 1932. – № 27-28.
20. Музей Дніпробуду має стати найкращим на Україні // Червоне Запоріжжя. – 1935. – 18 листопада.
21. В музеї Дніпробуду // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 3 серпня.
22. Дупак В. Попасть в музей можно, не “влипнув в историю” // Улица Заречная. – 2001. – 20 декабря.
23. Філянський Н. Дослідження берегів озера ім. Леніна // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 11 травня.
24. Белик М. Находки археологов в селе Волошковом // Большевик Запорожья. – 1940. – 24 октября; Розкопки археологічної експедиції // Комсомолец Запоріжжя. – 1940. – 20 жовтня.
25. По местам Запорожских сечей // Большевик Запорожья. – 1941. – 21 мая; Макаревич М.Л., Меерсон Л.М. Запорожская сечь (К работам археологических экспедиций) // Там же; Запорожская

- археологическая экспедиция // Большевик Запорожья. – 1941. – 22, 23 мая; Краевский Я. Хортица // Там же; Остров находок // Большевик Запорожья. – 1941. – 8 июня; Макаревич М.Л., Меерсон Л.М. Некоторые итоги археологической разведки Запорожских сечей // Большевик Запорожья. – 1941. – 22 июня.
26. Наукове товариство в Запоріжжі // Красное Запорожье. – 1926. – 26 мая.
 27. Запорожское научное общество. – Красное Запорожье. – 1927. – 13 декабря.
 28. Солодкий Н. Розгортаймо краєзнавчу роботу // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 28 червня.
 29. Козар Павло. На Дніпрельстан через пороги. (Вибране). – Дніпропетровськ, 2000.
 30. Філянський М. Короткий путівник. – [Х.], 1928.
 31. Первая массовая рабочая экскурсия на Днепрострой // Красное Запорожье. – 1928. – 22 мая.
 32. Путеводитель по Днепру и его притокам. – К., 1928.
 33. Власов О. Туристы на плотине // Панорама. – 2000. – 30 июня.
 34. Гладков Ф. Письма о Днепрострое. Очерки. – М., 1931.
 35. 150 тысяч экскурсантов на Днепрогэсе // Большевик Запорожья. – 1939. – 30 июля.
 36. Экскурсия по памятникам Запорожья // Красное Запорожье. – 1927. – 28 апреля.
 37. Хортицкий дуб // Большевик Запорожья. – 1939. – 16 июня; Хортицкий дуб // Вісті. – 1939. – 18 червня.
 38. Старина Запорожья // Красное Запорожье. – 1927. – 12 июня; Сбережь памятники культуры // Красное Запорожье. – 1927. – 26 июня; Берегти пам'ятники старовини // Червоне Запоріжжя. – 1937. – 10 червня; Зберегти історичні пам'ятники Запоріжжя // Червоне Запоріжжя. – 1940. – 5 червня.
 39. Исторические памятники материальной культуры // Большевик Запорожья. – 1939. – 9 апреля; Комиссия по сохранению памятников // Большевик Запорожья. – 1939. – 23 июля.
 40. Дома с мемориальными досками // Большевик Запорожья. – 1940. – 4 октября.
 41. Камінський Ф. 130 років тому // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 6 жовтня.
 42. Полусмяк М. Рассказ о прошлом // Большевик Запорожья. – 1939. – 3 декабря; Жигалов А. Из истории города Запорожья // Там же. – 1940. – 11 апреля, 26 мая, 10 июня; Грязнов И. Основание Александровской крепости // Там же. – 1940. – 28 августа.
 43. Камінський Ф. Проїзд О.С.Пушкіна через Олександрівськ // Червоне Запоріжжя. – 1937. – 12 червня; Грязнов И. Проезд Пушкина // Большевик Запорожья. – 1941. – 10 мая.
 44. Зустріч з старожилами Запоріжжя // Червоне Запоріжжя. – 1941. – 10 червня.
 45. Хроніка // Червоне Запоріжжя. – 1934. – 12 липня; Горшковский В. В историческом архиве // Большевик Запорожья. – 1940. – 23 октября.
 46. Левін. Лекторій у Запоріжжі. – 1938. – 1938. – 6 липня; Приїзд професора Акуленка // Червоне Запоріжжя. – 1941. – 22 січня.
 47. Документальні радянські фільми на Нью-Йоркську виставку // Червоне Запоріжжя. – 1938. – 4 листопада.
 48. Открытие памятника В.И. Ленину на заводе "Коммунар" // Красное Запорожье. – 1926. – 5 мая; Пам'ятник В.І. Леніну // Червоне Запоріжжя. – 1935. – 12 листопада; О памятнике на площади Свободы // Красное Запорожье. – 1923. – 20 июля.

Summary

This article is on forms and methods of getting acquainted with historical past of Zaporizhzhya region, with the organization of mass excursions to new industrial buildings as well as on taking part in the work of science field-works, popular-scientific organizations and the like

Г.М. Васильчук

ПЕРЕДУМОВИ ТА ТРУДНОЩІ УКРАЇНІЗАЦІЇ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ УСРР (друге десятиріччя ХХ ст.)

Політичні події на Україні активізують інтерес усього суспільства до вітчизняної історії, особливо до питань, пов'язаних з процесами духовного відродження та пробудження національної свідомості, що мали місце в історії українського народу. А період 20-х років минулого сторіччя дає яскравий приклад саме таких подій. Ось чому процеси, що точились на Україні того часу, привертають увагу різних суспільно-політичних організацій, урядових структур, наукових кіл. Вивчення тих подій на наш час є своєрідним соціальним замовленням з висвітлення сторінок